

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולמן בן הרב ישראל זצ"ל

סדר התפילה בשבע תעניות אחרונות

(ט"ו א') **משנה:** סדר תעניות כיצד? מוציאין את התיבה לרחובה של עיר, ונותנין אפר מקלה¹ על גבי התיבה, ובראש הנשיא ובראש אב בית דין, וכל אחד ואחד נותן (אפר) בראשו.

(המשך **משנה:**) הזקן שבהן אומר לפניו דברי כבושין: אחינו, לא נאמר באנשי נינוה "וירא אלהים את שקם ואת תעניתם", אלא "וַיֵּרָא הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדֶּרֶךְ הָרָעָה"². ובקבלה הוא אומר³ "וְקָרְעוּ לְבַבְכֶּם וְאֵל בְּגִדֵיכֶם (וְשׁוּבוּ אֶל ה' אֱלֹהֵיכֶם)".

(המשך **משנה:**) עָמְדוּ בַתְּפִלָּה מוֹרִידִין לִפְנֵי הַתִּיבָה זָקֵן וְרָגִיל (בתפילה), ויש לו בנים, וביתו ריקם (שהוא עני), כדי שיהא לבו שלם בתפלה. ואומר לפניו עשרים וארבע ברכות: שמונה עשרה שבכל יום, ומוסיף עליהן עוד שש.

(המשך **משנה:**) ואלו הן (התוספות): (א) (פסוקי) זכרונות. (ב) ושופרות (שאומרים בתפילת מוסף של ראש השנה). (ועוד ארבעה מזמורים) (ג) "אֶל ה' בִּצְרָתָה לִי קָרָאתִי וַיַּעֲנֵנִי"⁴. (ד) "אֲשָׂא עֵינַי אֶל הָהָרִים"⁵. (ה) "מִמַּעַמְקִים קָרָאתִיךָ ה'".⁶ (ו) "תִּפְלָה לְעֵנִי כִי יַעֲטֹף"⁷. (וחותם בכל אחד בברכה, כדלהלן).

רבי יהודה אומר: לא היה צריך לומר (פסוקים של) זכרונות ושופרות, אלא אומר תחתיהן (את הפרק) "רָעַב כִּי יִהְיֶה בְּאַרְץ דָּבָר כִּי יִהְיֶה"⁸. (ואת הפרק) "אֲשֶׁר הָיָה דָּבָר ה' אֶל יִרְמְיָהוּ עַל דְּבָרֵי הַבְּצֻרוֹת (זמנים של בצורות)".⁹

(המשך **משנה:**) ואומר חותמיהן (על כל פרשה ופרשה; אחר זכרונות חתימת זכרונות, ואחר שופרות חתימת שופרות. וכן אחר כולם מעין הפרשה כדמפרש ואזיל).

על הראשונה הוא אומר: מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה' גואל ישראל.

על השניה (שהיא ברכה ראשונה של שש ברכות) הוא אומר: מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה' זוכר הנשכחות.¹⁰

¹ אפר ממש ולא עפר. אפר סתם הוא עפר, דכשם שאפר קרוי עפר, דכתיב (במדבר, פר' חוקת, יט, יז) "מַעֲפֹר שְׂרִפֶּת הַחֲטָאת", כך עפר קרוי אפר סתם. והיינו דקתני אפר מקלה, אפר שריפה. אי הוה תני אפר סתם, הוה משמע עפר, ואפר מקלה גנאי יותר מעפר סתם. ובגמרא מפרש מאי טעמא נותנין אותו. רש"י.

² יונה ג, י.

³ יואל ב, יג.

⁴ תהילים קכ.

⁵ תהילים קכא.

⁶ תהילים קל.

⁷ תהילים קב.

⁸ מלכים-א, ח, לז.

⁹ ירמיהו יד, א.

¹⁰ לפיכך אומרה בזכרונות, לפי שהיו ישראל נשכחים במצרים כמה שנים, ונתייאשו מן הגאולה, וזכרם המקום וגאלם, דכתיב (שמות ו, ו) (ואזכור את בריתי. רש"י).

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

על השלישית הוא אומר: מי שענה את יהושע בגלגל הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה' שומע תרועה.⁴¹

על הרביעית הוא אומר: מי שענה את שמואל במצפה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה' שומע צעקה.

על החמישית הוא אומר: מי שענה את אליהו בהר הכרמל הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה' שומע תפלה.⁴²

על הששית הוא אומר: מי שענה את יונה ממעי הדגה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה' העונה בעת צרה.⁴³

על השביעית הוא אומר: מי שענה את דוד ואת שלמה בנו בירושלים הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה' המרחם על הארץ.⁴⁴

(ט"ו ב') (המשך משנה): מעשה בימי רבי חלפתא ור' חנניא בן תרדיון שעבר אחד לפני התיבה (בימי שבע התעניות האחרונות) וגמר את הברכה כולה (ברכת גואל ישראל), ולא ענו אחריו אמן (אלא 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד' כדרך שהיו נוהגים בבית המקדש).

(לאחר מכן קרא השמש) "תיקעו הכהנים, תיקעו". (ושליח הציבור אמר) "מי שענה את אברהם אבינו בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה" (ותקעו הכהנים תר"ת). (וכן בסיום ברכת זכרונות, אמר השמש) "הריעו בני אהרן, הריעו". (ושליח הציבור אמר) "מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה" (ותקעו הכהנים תר"ת. וכן אחר כל ברכה מהברכות הנוספות).

וכשבא דבר אצל חכמים אמרו לא היינו נוהגין כן (לענות ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד במקום אמן), אלא בשער מזרח ובהר הבית.⁴⁵

(ט"ז ב') (שנינו במשנה) ומוסיף עליהן (על שמונה עשרה ברכות) עוד שש. (ומקשה) הני שש, שבע הוויין! כדתנן: על השביעית הוא אומר (בחתימתה) ברוך מרחם על הארץ!

⁴¹ לפי שנענה בשופרות ביריחו, וזהו בעוד שהיו ישראל בגלגל. רש"י.

⁴² כנגד 'אשא עיני אל ההרים', וכן כולן לפי ענין המזמורים. אליהו נענה בהר הכרמל מעין 'אשא עיני אל ההרים', ושמואל במצפה דכתיבי קראי ומעין 'אל ה' בצרתה לי'. רש"י.

⁴³ מעין ממעמקים קראתיך ה' ועונה בעת צרה, שכן כתיב ביונה קראתי מצרה לי (יונה ב), ובשמואל כתיב ויזעק אל ה' (שמואל א' ו) ובאליהו כתיב (מלכים א' יח) עניי - זו תפילה. רש"י.

⁴⁴ מי שענה דודו, ויהי רעב בימי דוד שלש שנים שנה אחר שנה (שמואל ב כא). ושלמה, כשהכניס הארון לבית קדש הקדשים. אי נמי רעב כי יהיה בארץ וגו' (מלכים א ח, לז) ולפיכך חותם מרחם על הארץ, שהן התפללו על ארץ ישראל. ותפלה לעני כי יעטוף, על דוחק גשמים נופל, וכתיב ביה (מלכים א ח, לה) בהעצר שמים. רש"י.

⁴⁵ כתב ריטב"א: גירסת רבינו אלפסי ז"ל, וכן הוא במשניות מדוייקות ובספרים ישנים, מעשה בימי רבי חלפתא בצפורי ובימי רבי חנניא בן תרדיון שעבר אחד לפני התיבה, ואמר כל הברכות כולם וענו אחריו אמן, תקעו הכהנים תקעו מי שענה את אברהם אבינו כו' הריעו בני אהרן הריעו מי שענה את אבותינו, וכן בכל ברכה וברכה, וכשבא דבר לפני חכמים אמרו: לא היו נוהגים כן אלא בשערי מזרח ובהר הבית. ובפירוש טעותם של ר' חלפתא ור' חנניא בן תרדיון נתחבטו הראשונים וכו'. עיי"ש בהרחבה.

הגיליון מבוסס על ספרי "נתיבי הלכה" על מסכתות הש"ס:
בהסמכת הרבנים הגאונים: הרב שריה דנליצקי זצ"ל,
ויבדלחט"א הרב אשר וייס
והרב שריאל רוזנברג שליט"א.
הארות והערות יתקבלו בברכה.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

אמר רב נחמן בר יצחק: מאי שביעית, שביעית לארוכה (שביעית לאותה ברכה שהתחיל להאריך בה ואותה אינה מן התוספת אלא מ"ח הברכות היא). **כדתניא:** בגואל ישראל מאריך, ובחותמה הוא אומר: מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם, וישמע בקול צעקתכם היום הזה. ברוך גואל ישראל.

שיטות הראשונים

האם רק בשבע אחרונות מתפללים כ"ד ברכות: בסוף פרק קמא (י"ג ב'), לחד שינויא גם בתעניות אמצעיות מצלין עשרים וארבע ברכות, ולחד שינויא לא מצלין להו בתעניות אמצעיות. דעת הרמב"ם דלא מצלין עשרים וארבע אלא באחרונות בלבד. וכתב הר"ן שכן סובר הרמב"ן, ושכן נראה דעת הר"ף. וכן פסק השו"ע.¹⁶

באיזו תפילה מוסיפים השש ברכות: דעת רבינו חננאל, שאין אומרים כ"ד ברכות אלא בערב בתפילת נעילה. דעת הר"ה, שלאותן כ"ד ברכות, היו מייחדים תפילה בפני עצמה, כעין מוסף. דעת רמב"ן שמוסיפים אותן בכל תפילה ותפילה משלוש תפילות, שהן שחרית מנחה ונעילה. **והרמב"ם** כתב "ומוסיפין שש ברכות בתפילת שחרית ובתפילת מנחה", וכן פסק השו"ע.¹⁷

היכן הוסיפו את שש הברכות בתפילה: דעת הרמב"ם שכל סדר זכרונות ושופרות והמזמורים היו אומרים לפני ברכת גואל ישראל. ולא הייתה חתימה לכל אחד. ואח"כ מוסיף השש ברכות. ודעת רש"י, רמב"ן, וריטב"א, שכל סדר זכרונות וכו', אומר לאחר גואל ישראל, כל אחד בברכה המתאימה, וחותרם.¹⁸ וכן פסקו הטור והשו"ע.¹⁹

זכרונות ושופרות: כתב ריטב"א, שזכרונות ושופרות הם אלו שאומרים בראש השנה (הפסוקים, ולא שאר התפילה). וכתב שמדברי הרמב"ם נראה שאינו כן, אלא הם פסוקים אחרים, מעין הצרה.

האם אומרים עננו: דעת רמב"ן שמה שמאריך בגואל ישראל, היינו שכולל בה תפילת התעניות, דהיינו עננו. וריטב"א דחה דבריו, וכתב שאומר אותה בברכה ששית, שחותמים בה 'העונה בעת צרה'.²⁰ וסיים **הריטב"א**, והקרוב לומר יותר, שאין אומרים תפילת תענית של עננו כשאומרים כ"ד ברכות.²¹ וכתב שכן נראה דעת הרמב"ם.²²

¹⁶ או"ח תקעט, א-ב. מקורות: רמב"ם (הל' תעניות ד, א). ר"ן (ו ב ברי"ף, ד"ה וכבר). רמב"ן (חי' ד"ה מה). רי"ף (ה ב בדפיו).

¹⁷ או"ח תקעה, ד. מקורות: רמב"ם (הל' תעניות ג, ז). רבינו חננאל ור"ה (הו"ד ברי"ף). ר"ן (ד ב ברי"ף, ד"ה ומדאמרין; עיי"ש בהרחבה). רמב"ן (חי' ט"ו א', ד"ה אבל בכולהו).

¹⁸ וכתב המגיד משנה שדברי הרמב"ם צריכים עיון, שלשון המשנה מוכיח כדברי רש"י ושכן כתבו הרמב"ן והמפרשים האחרונים.

¹⁹ או"ח תקעט, ב. בשו"ע כתב שסדר התפילה ושש ברכות, מבואר יפה בטור. ונראה שהסכים לדעתו. מקורות: רמב"ם (הל' תעניות ד, ה-ז). רמב"ן (חי' ד"ה ראה). ר"ן (ו א ברי"ף, ד"ה ואומר).

²⁰ שהיא חתימת תפילת תענית, קודם שיאמר 'מי שענה' אומר 'עננו אבינו עננו' כו', ואומר בחתימתה: 'מי שענה' כו' וחותרם 'העונה בעת צרה', שזו חתימת תפילה תענית לשליח צבור. ריטב"א.

²¹ כי השש שהוא מוסיף הם במקומה. ובשאר תעניות אומר ברכת עננו דרך כלל, אבל עכשיו מאריכים לו במקומה לומר השש האלו, והן מוסיף תפילה לענין זה. כשם שאין אומרים 'יעלה ויבא' במוסף של ראש חודש, כי התפילה הוא תפילת היום. ואף זה דוגמתו. וזה נראה יותר נכון וברור בעיניי. ריטב"א.

²² מקורות: רמב"ן (הו"ד בריטב"א). ריטב"א (ט"ו א', ד"ה ויש אומרים).

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולמן בן הרב ישראל זצ"ל

שולחן ערוך

(או"ח, הלכות תענית, סימן תקעה)

- ד. עברו אלו (ולא נענו), בית דין גוזרין עוד שבע תעניות על הצבור שני וחמישי ושני וחמישי ושני, וכל מה שאסור בשלשה שלפני אלו אסור אף באלו, ויתרין אלו שמתריעין בהם בשופר על הברכות שמוסיפים בהם, ומתפללין ברחוב העיר, ומורידין זקן להוכיחם, ומוסיפין שש ברכות בתפלת שחרית ובתפלת המנחה...
- (או"ח, הלכות תענית, סימן תקעט)
- א. בכל יום משבעה תעניות אחרונות של גשמים מתפללים על סדר זה: מוציאים את התבה לרחובה של עיר, וכל העם מתקבצים ומתפסים בשקים...
- ב. סדר התפלה ושש ברכות שהוא מוסיף ותקיעות שהוא תוקע, מבאר יפה בטור סימן זה.